

Versie: 220415

Titel

Naar de fotograaf
in Amsterdam

Door Ton de Zwart

De opkomst van de burgerij bezorgde portretfotografen veel werk. Kunst- en vakfotografen maakten bezwaar tegen de oneerlijke concurrentie van goedkope ateliers en fotowinkels. De *Nederlandse Foto Kunst Kring*, een in 1902 opgerichte vereniging voor fotografen, bepleitte dat fotografie kunst moest blijven. Maar van het bewaken van de artistieke kwaliteit kwam niet veel. Het bestuur had geen oog voor de bedreigingen door het commerciële aanbod.¹

Vanaf 1860 nam fotografie wereldwijd een grote vlucht omdat de kwaliteit van het afdrucken op papier verbeterde. Talloze fotografen wierpen zich op portretfotografie omdat daar geld mee te verdienen was. Met droge glasplaten in balgcamera's maakten zij (groeps)portretten en drukten die bij daglicht af op albuminepapier. Na 1890 gebruikte men ook zilvergelatinepapier in een donkere kamer. Populair waren de *carte de visite* (CDV) van 6 bij 9 cm en de kabinetfoto van 16 bij 11 cm². Een CDV deelde je uit als visitekaartje aan geliefden, bezoekers en bewonderaars. Zoals ene Mia deed. Op de achterkant schreef zij: "Lieve Marietje, neem dit portret aan als een kleine herinnering aan mij. Vergeet niet nu en dan eens voor me te bidden. Ik blijf je steeds oprecht lief. Mia".

Afbeelding 1 Carte de visite van Pier Steensma (1879-1931), voorstellende Mia, Roermond

Een CDV kostte de klant rond 1900 twintig cent. Een Medaillon-portret en een kabinetfoto één gulden³ en een salonfoto ging voor twee gulden. Voor een proefafdruk liet men soms extra betalen uit angst dat de klant opnieuw wilde poseren. Of de afdruk werd niet gefixeerd en vervaagde snel.⁴

W. G. KUIJER & ZONEN,
 Westermarkt 19. **Hofphotographen.**
 6 ALB. PORTR. MET PROEF f 1.25.
 12 ALB. PORTR. MET PROEF f 2.—
 1 Cabinetportret f 1.—, Salonportretten
 nabestelling « 0.50. van af f 1.50, f 2.50, f 4.—
 6 Cab.portr. met proef (7 stuks) f 3.— en hooger
 Vergrootingen naar ieder Portret billijk in prijs.
 Op aanvraag wordt Prijscourant gratis gezonden. (554)

Afbeelding 2. Advertentie van Kuijer. ALB. PORTT.: albumine portretten met proefafdruk.
 In: Nieuws van den Dag. 19 december 1902

Voor een winkelbediende of een fabrieksarbeider, met een weekloon van tussen de acht en tien gulden per week, was dat te betalen. De prijzen daalden trouwens evenredig aan de stijging van de lonen en de daling van de kosten van de eerste levensbehoeften.⁵

Naar de fotograaf ging allereerst de elite. De welgestelde Abraham Willet liet zich in 1860 portretteren als een bohemien-kunstenaar, sigaartje in de mond en een schilderijtje in de hand.⁶ Lodewijk van Deijssel, een jonge schrijver van goede komaf, liet in 1882 vier foto's van hem maken. Tussendoor, als een nieuwe plaat moest worden geprepareerd, liep hij naar huis om een ander kostuum aan te trekken.⁷ Een man ging op de foto als een heer. Vanaf 1890 waren de bezoekers van fotostudio's in toenemende mate gewone burgers en vaker vrouwen dan mannen.⁸ Daarnaast vroegen actrices, zangers en toneelspelers om portretten en foto's van nagespeelde scènes.

De gelegenheden om een foto te laten maken lagen min of meer vast. De hoogtepunten in het leven zoals een baby die het eerste geboortjaar had gehaald. Wanneer het kind daarna overleed had men een dierbare herinnering.

Afbeelding 3. Dreumes in het atelier van Jacob Vetter (1877-1955).
 Achterop is geschreven: "Johanna Op t Eijnde 1 1/2 jaar"

Het publiek had begrepen dat een foto een dierbaar moment kon vastleggen voor later en dat daarbij de kledingkeuze belangrijk was. Zoals de Eerste Heilige Communie. Het meisje als een bruidje in een witte jurk, sluier en een wit tasje. De jongen met een zwart jasje, vest, half lange broek, zwarte kousen en schoenen. Verkleedmomenten bij uitstek waren het amateurtoneel. Vóór een bepaalde voorstelling ging men op de foto. Een bekende sporter was Jaap Eeden. Hij wilde in sportkleding met schaatsen op de foto. Jongens gingen op de foto als zij het leger in moesten. Bij die gelegenheid trokken zij hun uniform aan. Als een meisje zestien werd, was de bakvisleeftijd voorbij en moest zij haar losse haar opsteken als een volwassen vrouw.

Afbeelding 4. Carte de visite van Wilhelmina Nieuwmeier (1879-1956). Achterop: "Feest 25 september 1895". Zij is 16 jaar geworden. Foto: Machiel Laddé (1866-1932)

Ouders van huwbare meisjes lieten cartes de visite maken om een geschikte man te strikken. Verloving en huwelijk waren portretfoto's waard. Als bruid en bruidegom het konden betalen, kwamen zij op twee losse foto's te staan om inkomstenverlies van de fotograaf te voorkomen.

Terwijl de moeders vaak in het zwart waren gekleed, zoals het gelovige, oudere dames betaamden, droegen hun dochters het liefst witte kleren omdat dit goed combineerde, vooral als men weinig kleren bezat.⁹ De drie jongejuvrouwen Meschendorp waren in het voorjaar van 1912 naar de fotostudio van Johannes van Rijn gegaan op de Westermarkt ter gelegenheid van de zestien jaar geworden Catharina en de verloving van Christina. Die zat heel ongewoon, op een tafeltje.¹⁰

Afbeelding 5. Ansichtkaart met drie zusters, 1912. Van l.n.r.: Catharina, Christina en Evalina Meschendorp. Fotograaf Johs van Rijn (1877-1959).

Decolletés en rare hoeden leidden vrijwel altijd tot verontwaardiging.¹¹ Maar gewaagde CDV's van actrices, danseressen en courtisanes waren wel te verkrijgen.

Afbeelding 6. CDV Paulette del Baye, filmster, danseres (1877-1945). Door Saul Beyer, Parijs

Afbeelding 7. Kabinetfoto Alice Régnault, actrice en gefortuneerd courtisane (1849-1931), door Nadar, rond 1900

In het algemeen kwamen vrouwen met hun kledingkeuze tegemoet aan de maatschappelijke conventies van hun tijd. Zij deden zich met overtuiging voor als kuis en onschuldig.¹² De witte, hooggesloten japonnen met een bloezend lijfje en uitwaaijende rokken van Koningin Wilhelmina tussen 1896 en 1901 op de vele kabinetfoto's die van haar rondgingen, bepaalden de mode.¹³ De jeugdige koningin was voor veel jonge vrouwen een rolmodel. Tot welke stand men behoorde was in één oogopslag op een foto te zien: de nieuwe burgerij die zijn normen ontleende aan de deftige stand.¹⁴

In het begin kwam je als klant bij de fotograaf buiten op een binnenplaats terecht, voor een muur of een schutting met behang of achtergronddoek. Of op een zolderverdieping onder glas met licht uit het noorden, in een zogenoemd daglichtatelier. Met de intrede van kunstlicht groeide in Amsterdam het aantal fotostudio's rond 1900 tot 87.¹⁵ De meeste waren klein en zaten in een woning. De grote bedrijven in een winkelpand. Een manier om de "grootte" te bepalen bedacht Hans Rooseboom van het Rijksmuseum door de welstand van fotografen af te leiden uit hun belastingaangiftes.¹⁶

Fotostudio's werkten grotendeels op dezelfde manier. Een assistent ontving de bezoeker in de vestibule of wachtkamer. In het atelier maakte een fotograaf de foto met een grote balgcamera op statief. Poseren was een serieuze aangelegenheid waarvoor men moest betalen, wat de reden was dat er niet gelachen werd op foto's. Dan was de foto verprutst. Poseren was in het begin van de fotografie een kwelling, vooral voor kinderen. Die mochten vanwege de belichting 5 tot 10 seconden niet bewegen. Hun hoofd moest leunen tegen een ijzeren beugel of neksteun die pijn ging doen.¹⁷ Op een kabinetfoto van Abraham Willet is achter hem een driepoot zichtbaar die hem steunde.¹⁸ De fotograaf deed de dop van de lens eraf en weer op. Vanaf 1885 werd de poseertijd korter door de uitvinding van sluiters voor balgcamera's en van flexibele film in een rolhouder die men bevestigde op de plaats van de glasplaathouder.¹⁹ Een professionele studio als Wegner & Mottu kon opnames instanée maken, d.w.z. met een korte sluitertijd.²⁰

Na de opname werden de glasplaten, filmnegatieven en afdrukken minutieus geretoucheerd in een retoucheerkamer. De retoucheur kon armen en handen slanker maken en rondingen juist voller, zoals Merkelbach bij Mata Hari deed.²¹ Op verzoek van de klant kon een zwart-wit foto worden ingekleurd met kleurpotloden of pastelverf.²² Studio's hadden een werkplaats met een kleine drukkerij.²³ Na het ontwikkelen van het negatief drukte men af op papier. Om omkrullen te voorkomen plakte de assistent de afdruk op een voorgedrukt reclamekarton van de fotostudio. Een cliché van de druk werd gemaakt om nabestellingen mogelijk te maken. Een gedrukte ansichtkaartfoto was razend populair. De meeste CDV's en kabinetfoto's stak men thuis in een album of prikte men aan de muur.

De artistieke kwaliteit van een fotostudio leed onder de grote productiviteit. De gemiddelde fotograaf werkte met een vast decor en de klant vroeg om een voorspelbaar portret. Je stond of zat op een toneelmatige manier, alleen of met meerdere personen, in het decor van een rijk aangeklede huiskamer met een zuil, balustrade of schouw van gips en met een bloemenvaas of plant. Gewone mensen werden acteurs en actrices, soms lezend in een boek. Dit alles om een hogere burgerlijke leefstijl te suggereren.

Enkele fotografen in Amsterdam weken hier van af, zoals Willem Kuijer (1860-1938), Cornelis Vermeulen (1861-1936) en Jacob Merkelbach (1908 – 1942). Zij werkten met verschillende decors en belichtingsmethoden. Kuijer verdiepte zich in 1907 al in kleurenfotografie door met drie gekleurde folies af te drukken.²⁴ De geënceneerde foto door Vermeulen van een schaatsende Jaap Eeden in een wintertafereel is onconventioneel en uniek in zijn soort.

Als fotografie kunst moest blijven speelde naast artistieke kwaliteit ook de beheersing van de techniek een grote rol. In dit opzicht moet M. H. (Machiel) Laddé (1866-1932) genoemd worden. Deze schoonzoon van J. W. Merkelbach²⁵ werkte als winkelbediende aan de Nieuwendijk 57-59, waar hij op de bovenverdieping apparatuur ontwikkelde en repareerde. Laddé was een pionier die met zijn overbuurman, een apothekerszoon, experimenteerde met chemicaliën.²⁶ Hij perfectioneerde zijn kennis en vaardigheden en ontwikkelde zich tot een befaamd Amsterdams fotograaf.²⁷

Tussen 1860 en 1914 moet het aantal cartes de visite enorm zijn geweest. Volgens Nies Huijsmans, onderzoeker, liep dat in Nederland in de vele miljoenen afdrucken.²⁸ Een druk bezocht atelier was dat van Fidel C. A. Greiner (1865-1935) op de Nieuwendijk 89, een vakbekwame fotograaf die het pand van zijn vader, ook fotograaf, had geërfd. De rijk versierde gevel is tot op heden te bewonderen.

Afbeelding 8. Fries van het pand van de fam. Greiner, met camera. Nieuwendijk 89 (voorheen 87).

Volgens zijn belastingaangifte leefde hij in welstand. Hij was notabene lid van de NFK maar zijn talloze CDV's waren ronduit saai te noemen. De grootste studio in de stad, Photographisch Artistisch Atelier Wegner & Mottu, tussen 1862 en 1917 actief, was de gehele week geopend en had meer dan twintig personen in dienst.²⁹ Zij produceerden CDV's aan de lopende band.

Vanaf 1910 nam de productie van CDV's af tot zij geheel verdwenen waren van de markt bij het begin van de Eerste Wereldoorlog. Buitenlandse papier- en kartonleveranties haperden en er dreigde een tekort aan chemicaliën te ontstaan. Daarnaast groeide de concurrentie van snelfotografen en fotowinkels. Snelfotografen stonden op de Dam, op de kermis en op de markt.³⁰ Fotowinkels in de Kalverstraat, Spuistraat en op de Nieuwendijk werkten met een gestandaardiseerd procedé³¹ en waren goedkoop. Het grote publiek kwam hier op af met opvallend veel kinderen. Een kassière inde vooraf het geld. Een nummer hing boven de klant die plaats nam voor een vaste camera. Met dit nummer kon men de volgende dag een strip met 12 fotootjes ophalen.

Afbeelding 9. Cartoon Snelfotograaf. De Maasbode. 2 juli 1930

Atelier Prinses, een gerenommeerde fotostudio in de Kalverstraat 103, speelde in op deze trend. Salomon Strauss en Alexander Wolf³², de Joods-Duitse eigenaren, waren geen fotografen maar ondernemers. Zij openden in 1921 twee fotowinkels “American Automatic fotografie”³³ waar overigens niets Amerikaans aan was, met de wervende tekst: “Drukt op den knop, gij fotografeert u zelf. 12 foto’s voor 25 cent”.³⁴ Vrij naar een slogan van Eastman Kodak die luidde: “You press the button, we do the rest.” De komst in 1929 van de eerste echte fotoautomaat in Amsterdam, in Magazijn De Bijenkorf, is een verhaal apart.³⁵

TON DE ZWART DOET FOTOHISTORISCH ONDERZOEK.

Alle foto’s Privébezit auteur

Geraadpleegde Literatuur

Bakkers, John, 1970. *Van Toverlantaarn tot Televisie. Een handvol herinneringen aan 125 jaar Merkelbach & Co.* Amsterdam.

Braam, Elisabeth, Eelco Elzenga, 1998. *Koninklijk Gekleed Wilhelmina 1880-1062.* Zwolle: Waanders Uitgevers

Boom, Mattie, Hans Rooseboom, 1996. *Een nieuwe kunst: fotografie in de 19de eeuw. De Nationale Fotocollectie in het Rijksmuseum, Amsterdam.* Gent: Snoeck-Ducaju & Zoon

Boom, Mattie, 2017. *New Realities. Fotografie in de 19^e eeuw.* In: *Fotografisch Geheugen* nr. 91. Nederlands Fotogenootschap – NFG

Elligens, Adriaan. 1993. *De Nederlandse Fotografen Patroonsvereniging, 1919-1939.* In: *Fotolexicon*, 10e jaargang, nr. 21 (juni 1993)

Erdkamp, Jos. 2004. De (originele) Kodak van 1888. In: *PHT* 2 en 3. Blz. 47-51 en 71 - 75

Groot, Okke. 2016. *25 jaar Verenigde zorg voor fotografisch erfgoed.* Den Haag: Nederlands Fotogenootschap

Huijsmans, D.P.. 1993. *Catalogus van Nederlandse studiofotografen van carte de visite en kabinet foto's ten behoeve van datering binnen de periode 1860-1914.* Castricum: 19th-Century Images

Kienjet, Róman. 2021. *De volmaakte foto / The Perfect Photo. American automatic, tiptop and the path to the modern photo portrait.* In: *Dialogue. Vintage Photography Magazine* nr. 1 blz. 20-23

Kienjet, Róman. 2022. *De Snelfotograaf. Een geschiedenis van het moderne portret.* Zutphen: Walburg Pers

Montijn, Ileen, 2017. *Tot op de draad. De vele levens van oude kleren.* Amsterdam: Atlas contact

Noord-Hollands Archief, Haarlem: *Handelsregister van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam. Archiefdoos 734 (inventarisnummer), dossiernr. 1442, nr. 5414. Fotografisch Atelier “Prinses”*

Prick, Harry G. M.. 1997. *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deysse tot 1890*. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Genneep

Rooseboom, Hans. 2008. *De schaduw van de fotograaf. Positie en status van een nieuw beroep, 1839-1889*. Leiden: Primavera Pers

Ruiter, Tineke de. 1996. *De Nederlandsche Fotografen Kunstkring, 1902-1948*. In: Fotolexicon, 13e jaargang, nr. 27 (september 1996)

Veen, Anneke van. 2013. *Fotostudio Merkelbach. Portretten 1913-1969*. Amsterdam: Uitgeverij Komma

Waltman, Wies. z.j.. *Verhalen van Vroeger. Reclame van fotograaf Laddé*. Amsterdam: Stichting Tijdgeest.

---

¹ De Ruiter

² Boom, 289

³ Rooseboom, 50

⁴ Rooseboom, 218

⁵ Eén gulden in 1900 zou nu 12 euro waard zijn, www.cbs.nl

⁶ Groot, 13

⁷ Prick, 333-336

⁸ Huismans, die werkte voor het R.K.D., deed onderzoek in 20 familiealbums met 1596 foto's waarvan er 945 van meisjes vanaf vijf jaar en vrouwen waren. E-mail d.d. 16 januari 2022 aan mij

⁹ Ibidem, 7, 66.

¹⁰ Montijn, 66

¹¹ Montijn, 98-101, Rooseboom, 53

¹² Braam, 187

¹³ Braam, 40

¹⁴ Stokvis, 42, 51-52

¹⁵ Nies Huijsmans in een e-mail d.d. 12 januari 2022 aan mij

¹⁶ Rooseboom, 22-24

¹⁷ Rooseboom, 215

¹⁸ Groot, 13

¹⁹ Erdkamp, 48, 73

²⁰ Huismans, e-mail d.d. 5 februari 2022 aan mij

²¹ Veen, 10

²² Ibidem, 8

²³ Ibidem, 7

²⁴ De Tijd, 17 augustus 1907

²⁵ Bakkers, 17 e.v.

²⁶ Waltman

²⁷ Bakkers, 19

²⁸ Huijsmans, e-mail d.d. 14 januari 2022 aan mij

²⁹ Rooseboom, 221

³⁰ Boom, 18

³¹ Kienjet in gesprek met mij, e-mails januari 2021

³² Noord-Hollands Archief

³³ Kienjet, 21

³⁴ Algemeen Handelsblad, 10 juni 1912

³⁵ Kienjet, 20